

एका खेडेगांवांतील

घोंगड्या विणण्याच्या धंद्याची पाहणी

म. भा. जगताप

बाई तालुक्यांतील गुळुंब या गांवाची पाहणी गोखले अर्थशास्त्र संशोधन संस्थेतर्फे १९४२ सालापासून चालू आहे. या गांवीं 'क्षत्रिय खुटेकर घनगर' नांवाच्या जातीचीं तीस-पस्तीस कुटुंबे आहेत. स्वतःची जमीन कसणे, शेतमजुरी करणे, गाडीभाडे करणे किंवा किरकोळ व्यापार करणे, इत्यादि व्यवसाय हे लोक करतात. पण त्यांचा मुख्य पिढीजाद व्यवसाय लोकरीच्या घोंगड्या विणण्याचा आहे. 'खुटेकर' हे घनगरांतील पोटजातीचे नांव विणण्याच्या धंद्यावरून त्यांना मिळालेले असावे.

सन १९४२-४३ पासून सन १९५७-५८ पर्यंतच्या पंधरा वर्षांत या जातीच्या विणकामाच्या धंद्यासंबंधी झालेल्या घडामोडींचे व बदलांचे चित्र पाहणीत मिळालेल्या माहितीवरून जसे दिसते तसे या लेखांत दिले आहे. एकीकडे, घोंगड्या विणण्याचे काम करणारांची संख्या या काळांत कमी झालेली दिसते, मागहि कमी झालेले आहेत. अलिकडे घनगर विणकरांची एक सहकारी सोसायटी स्थापन झालेली आहे. दुसरीकडे, शेतीवर उपजीविका करणाऱ्या घनगरांचे प्रमाण वाढले असून, पोटासाठी मुंबई शहराकडे गेलेल्यांची संख्याहि बरीच वाढली आहे.

(पान १६ वरील कोष्टकांत ही माहिती दिली आहे.)

खुटेकर घनगर जातीप्रमाणेच इतर जातींच्या बाबतींतहि परंपरेनें आलेले व्यवसाय कमी होणे व गांव सोडून परगांवीं, विशेषतः मुंबईसारख्या शहराकडे, जाऊन उपजीविकेचे साधन मिळविण्याची गरज व प्रवृत्ति वाढणे, ह्या गोष्टी झालेल्या दिसतात. घोंगड्यांच्या विणकामाच्या बाबतींत काय कारणे घडलीं यांचा तपशील यापुढे दिला आहे.

घोंगड्या विणण्याच्या धंद्याची १९४२-४३ सालची स्थिति

सन १९४२-४३ साली खुटेकर घनगरांची ३१ कुटुंबे गुळुंब गांवीं होती. त्यांतील ३१ कुटुंबांत मिळून १४ घोंगड्या विणण्याचे माग गांवांत होते. त्यांतील एका कुटुंबाचा एक माग सर्वस्वी मजुरीनें घोंगड्या विणून देण्याचे कामावर होता. त्यावेळीं पांजणी करून घोंगड्या विणण्याची मजुरी घोंगडीस ७ आणे होती. त्या कुटुंबाने वर्षांत ३०० ते ३२० घोंगड्या विणून दिल्या व त्याबद्दल त्याला १४० रुपयेपर्यंत मजुरी मिळाली होती. दुसरे कुटुंब आपले मागावर घोंगड्या मजुरीनें विणण्याचे काय करीत होते, पण ते निव्वळ मजुरीनेच घोंगड्या विणण्याचे काम करीत नव्हते तर शक्य तेव्हां स्वतःच्याहि घोंगड्या विणीत असे. मजुरीनें घोंगड्या विणून दिल्याबद्दल त्यांना त्यावेळीं वर्षांत २५ रु. मजुरी मिळाली होती. यावरून त्यांनीं ५०-६० घोंगड्या विणून दिलेल्या असाव्यात. घरच्या घोंगड्या विणल्या त्यांतून त्यांना नफा ५० रु. झाला. यावरून त्यांनीं १०० पर्यंत स्वतःच्या घोंगड्या विणल्या असाव्यात. स्वतःच्या घोंगड्या त्यांनीं गांवींच इतर घनगरांस विकल्या. बाकीच्या ११ कुटुंबांत १२ घोंगड्या विणण्याचे माग त्या वेळीं चालू होते. या ११ कुटुंबांपैकी ९ कुटुंबांचा मुख्य धंदा घोंगड्या विणण्याचा आणि २ कुटुंबांचा तो दुय्यम धंदा होता.